

СЮЖЕТ «ПОРИ РОКУ» У РОСІЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Заярна Ірина Сергіївна,
*доктор філологічних наук,
професор кафедри російської філології
Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
i.zayarna@ukr.net
orcid.org/0000-0003-1926-1860*

Мета. Дослідити особливості втілення сюжету «пори року» у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття на матеріалі текстів Г. Сапгіра, Тимура Кібірова, Д. Бикова.

Методи: порівняльно-типологічний, історико-літературний, структурно-мотивний аналіз тексту.

Результати. У статті стверджується, що трансформація сюжету відбувається шляхом редукції пейзажних і кліматичних характеристик сезонів порівняно з поетичною класикою ХІХ століття і поезією Срібної доби. Натомість спостерігається помітне розширення мотивної сфери сезонної лірики.

Для Тимура Кібірова сюжет зміни пор року в циклі «Епитафії бабусиному двору» слугує насамперед для створення проникливо-ліричної і психологічно достовірної картини дитинства ліричного героя.

У поетизації циклічного сезонного руху Д. Биков фіксує увагу на перехідних станах природи, оскільки вони співвідносяться зі значною в його поетичній філософії категорією паузи, зупинки як єдино прийнятної ситуації для творчості та повноцінного буття (цикл «Начало зими»). У циклі поезій «Времена года» простежуються зв'язки із класичними літературними традиціями й полеміка з ними.

У творчості Г. Сапгіра сезонні тексти представлені не у вигляді традиційних циклів, а інкорпоровані в поетичні збірки. Вони виконані в експериментальній манері, у різноманітних стилевих техніках, частково орієнтовані на традиції авангардної поезики. Сезонна лірика Г. Сапгіра представляє короткі фрагменти, сценки або ескізи, які органічно включаються в його метафізичну картину світу.

Висновки. Традиційний сюжет «пори року» актуальний у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття. На тлі зображення циклічного руху природи сучасні митці розгортають широкий спектр проблематики, застосовують різні інтертекстуальні стратегії, відтворюють філософські, естетичні концепції та вносять автобіографічні елементи. Сюжет зміни сезонів постає в різних жанрових моделях, стилевих модифікаціях і експериментах.

Ключові слова: пейзажні характеристики, сезонна поезія, цикл, автобіографічні мотиви, лірика.

THE PLOT “SEASONS” IN THE RUSSIAN POETRY OF THE SECOND HALF OF THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Zayarna Iryna Serghiyvna,
*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Russian Philology
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
i.zayarna@ukr.net
orcid.org/0000-0003-1926-1860*

Purpose. To find out the peculiarities of the embodiment of the plot “seasons” in the poetry of the second half of the 20th – beginning of the 21st century based on the texts by G. Sapgir, Timur Kibirov, D. Bykov.

Methods: comparative-typological, historical-literary, structural and motivational analysis of the text.

Results. The article argues that the transformation of this plot occurs by reducing the landscape and climatic characteristics of the seasons in comparison with the poetic classics of the 19th century and the lyrics of the Silver Age. Instead, there is a significant expansion of the motive sphere of seasonal lyrics. For Timur Kibirov, the plot of the change of seasons in the cycle “Epitaphs for the Grandmother’s Court” serves, first of all, to create an insightful lyrical and psychologically reliable picture of the childhood of the lyrical hero. In the aesthetic outlining of the cyclical movement of the seasons, D. Bykov fixes his attention on the transitional states of nature, so far as they correlate with the category of pause, interval as significant thing in his poetic philosophy as the only acceptable situation for creativity and full-fledged life (the cycle “Beginning of Winter”). In the cycle of poems “Seasons” the connections with classical literary traditions and polemics with them are traced. In the works by G. Sapgir seasonal texts are presented not in the form of traditional cycles, but are incorporated into poetry collections. Most of them perform an experimental manner, variety of style techniques, partially focused on the traditions of avant-garde poetries. Sapgir’s seasonal lyrics present short fragments, scenes or sketches that are organically incorporated into his metaphysical picture of the world.

Conclusions. The traditional plot “seasons” is relevant to the poetry of the second half of the 20th – beginning of the 21st century. Against the background of the image of the cyclical movement of nature, contemporary artists unfold a wide range of issues, apply various intertextual strategies, reproduce philosophical, aesthetic concepts and introduce autobiographical elements. The plot of the change of seasons appears in various genre models, style modifications and experiments.

Key words: landscape characteristics, seasonal poetry, cycle, autobiographical motives, lyrics.

1. Вступ

Відомо, що «пори року» – найусталеніший культурний топос, який із давніх часів посідає визначне місце в музиці, малярстві, літературі різних країн. У класичних варіантах він постає в музичних циклах А. Вівальді, П. Чайковського, А. П'яцолі, у живописі Н. Пуссена. Поетизація сезонності в літературі має давнє коріння в міфології, фольклорі, календарно-обрядовій поезії. За різних часів, у різних літературних парадигмах митцями створювалися поетичні цикли й окремі тексти, у яких на тлі циклічного руху природи порушувалися найрізноманітніші проблеми людського буття, вимальовувалися філософські, культурологічні, міфологічні, соціально-психологічні, антропологічні контексти. Особливого розквіту поезія такого типу набуває в добу сентименталізму й романтизму, починаючи із творів Дж. Томсона, Г. Державіна, К. Донелайтиса. Пізніше, у період романтизму, сезонна лірика урізноманітнюється, нового звучання набуває в літературі Срібної доби.

І це не дивно, адже сюжет циклічного руху природи завжди лишається актуальним, він відтворюється в пейзажній ліриці, у садових і садібних текстах, у ліро-епічних поемах і в поетичних мініатюрах. Отже, жанрова палітра тут так само розмаїта.

Найбільше уваги літературознавці приділяли сезонній поезії кінця XVIII – XIX століття, у творчості Г. Державіна (Западов, 1958; Маслова, 2010), О. Пушкіна (Эпштейн, 2006; Гайворонская, 2011) та поетів пушкінської доби (Шохіна, 2017; Ненарокова, 2015), а також у ліриці Ф. Тютчева, А. Фета (Петрова, 2005). Саме в XIX ст. поетичні інтерпретації сезонного руху природи, на думку О. Шохіної, становлять єдиний поетичний текст російської літератури, формують певний «надтекст пор року».

Пізніше поетизація сезонності знайде втілення у творах І. Буніна, В. Набокова, С. Єсеніна, Б. Пастернака. Тема руху сезонів у поетичних циклах Б. Пастернака висвітлювалася дослідниками принагідно під час розгляду «поетичного садівництва» у ліриці Срібної доби (Разумовская, 2010; Зяряна, 2011).

На жаль, побутування згаданого сюжету в поезії другої половини XX ст. не привертало достатньої уваги літературознавців, хоча ця тема має багатоваріантні трансформації як у жанрових, так і в образних площинах.

Метою нашої статті є розгляд особливостей втілення сюжету «пори року» у російській поезії другої половини XX – початку XXI ст. у творчості авторів, найбільш дотичних до постмодерністської поетики. У такому аспекті їхня творчість не вивчалася. Ідеться про доробок трьох талановитих митців, які презентують дуже різні ідіостилі, – Г. Сапгіра, Тимура Кібірова та Д. Бикова. Однак усіх трьох поєднує стихія експерименту зі словом, ігрова поетика, застосування різних інтертекстуальних стратегій, інтенсивно виражений іронічний модус. Окрім того, Г. Сапгір і Тимур Кібіров розпочинали свою творчу діяльність на берегах концептуалізму. Г. Сапгіра пов'язують із його ранньою стадією, періодом становлення, поетичний стиль Т. Кібірова формувався в період його завершальної фази.

2. Змалювання світу дитини в сюжеті сезонного руху в циклі «Епитафії бабушкиному двору» Тимура Кібірова

Попри підкреслено полемічний стосовно літературних традицій характер творчості Т. Кібірова, активне використання методу інтертекстуальної гри, у його поезії наявний класичний сюжет «пори року». Його презентують чотири тексти, які становлять цикл «Епитафії бабушкиному двору». Його композицію підпорядковано природному хронотопу, а сюжет сезонного руху цілком спрямовано на розкриття дитячого світу ліричного героя, на створення картини його віддаленого минулого, яку автор із позицій часової дистанції помітно ідеалізує, подає в сентиментальних відтінках.

У циклі майже відсутні пейзажні замальовки. Зазначимо, що редукція пейзажу загалом характерна для літератури межі XX–XXI ст. Стосовно прози цього періоду цю тенденцію слушно підкреслює Л. Шевченко: «<...> у зв'язку з виходом на авансцену літератури викривальної, постмодерністських творів і масової літератури, картини природи й урбаністичний пейзаж майже зникають зі сторінок російської прози» (Шевченко, 2018: 40). Зменшення суто пейзажних описів спостерігається й у сезонній ліриці зазначених поетів. Натомість у Т. Кібірова яскраво подані враження, відчуття ліричного персонажа-дитини: «*Ты от бега и снега налипшего взмок. / Потемневший, подтаявший гладкий снежок / ты сжимаешь в горячей ладошке / и сосеешь воровато и жадно, хотя / пить от этого хочешь сильнее. / Жарко <...> Снять бы противный девчачий платок / из-под шапки <...> По гладкой дорожке / разогнавшись, скользнешь, но полметра спустя – / вверх тормашками, как от подножки*» (Кибиров, 2009).

У замальовці зимового часу Т. Кібіров наближається до пушкінського «зимового енергетизму», якщо взяти до уваги концепцію М. Епштейна, який підкреслював, що «зима, сніг у В'яземського і Пушкіна не присипляють, але спонукають до пробудження <...> Мороз викликає в тілі приплив крові, бадьорість, різкість рухів» (Эпштейн, 1990: 174). На думку дослідника, у творчості митців другої половини XIX ст. подібне не повторювалося. Навіть у Ф. Тютчева людина, навпаки, уподібнюється до природного стану, розчиняється в ньому (Эпштейн, 1990: 175).

Ліричний персонаж – дитина в текстах Т. Кібірова відчуває саме приплив енергії, жару, що контрастує із зимовим холодом: «*Солнце светит – не греет. А все же печет. / И в цигейке с родного плеча горячо, / жарко дышит безгрешное тело*» (Кибиров, 2009). Безліч деталей створюють подвійну оптику, ефект віддаленого в часі світосприйняття героя, яке перетинається із сьогоденним: «*Снежири <...> Почему-то потом никогда / не выдал их <...> А может, и раньше / видел лишь на «Веселых картинках» и сам / перенес их на нашу скамейку – только это стоит пред глазами всегда*» (Там само).

Пори року віддзеркалюються насамперед через дитячі заняття й розваги. Зима – це катання на ковзанах, виліплювання сніговика, різдвяна ялинка. Причому сприйняття зими, її кліматичних властивостей – суто дитяче, подане через речовий світ дитини: «*четкий вафельный след от калош на пустом, на первейшем крахмальном*

покрове», «и болтаются варежки у рукавов, и прикручены крепко снегурки», «ледяною корою покрылся начес на коленках», «и ангиной грозит тебе снег питьевой».

Весна – це пускання маленьких пароплавчиків із соснової кори бурхливими струмками, літо – гра з м'ячем на спекотному подвір'ї, плавання в річці на автомобільній камері, споглядання місцини з високої тополі.

Достовірно змальовано радісне, не пригнічене проблемами світосприйняття дитини. Цьому сприяє образна синестезія, що передає відчуття звуків, фарб, запахів. Тимур Кібіров зумів майстерно й достеменно передати навіть фізичний стан і відчуття дитини: «И вот уже ставни закрыты. И вот / ты спишь и лежишь от прогретой земли. / И тело растет»; «И ты, с солнцепека вбежав за мячом, / босою и пыльной ступней ощутишь / прохладную мытую гладь половиц» (Кібіров, 2009).

Провідний мотив циклу – зображення щастя маленької людини, поетизація радісного й неповторного першо-відкриття світу, тих вічних цінностей, до розуміння яких людина приходить вже за певної вікової дистанції.

Деталі природного світу своєрідно поетизуються, хоча інколи вони зовсім позбавлені естетичного забарвлення: «Веселое, словно коза-дереза, / брыкастое солнце изводит следы / обглоданных, нечистоплотных снегов / по темным углам. / И прель прошлогодняя, ржавчина, хлам / прекрасны!». Увесь «весняний» текст пройнятий настроями радісного очікування оновлення природи, зеленого листя, цвітіння дерев, а слідом – літніх канікул і, загалом, – щасливого дорослішання.

Природний світ несе відбиток людської діяльності й тісного зв'язку з її речовим світом. У цьому полягає особливість утілення Т. Кібіровим сюжету сезонного руху. Якщо через предмети, які оточують дитину, тонко передано її емоційний, психологічний і навіть фізичний стан – сприйняття світу на дотик, то світ речей дорослих, окремі його фрагменти, сприяють створенню загальної картини тогочасного буття людей, зафіксованої в дитячій свідомості. Цікаво, що до цієї картини входять і фрагменти життя родини й елементи виховання дитини, як-от читання вголос книжок, заборона гратися з «поганими» хлопцями тощо.

У «літньому» тексті безліч побутових деталей, пов'язаних із будинком та його мешканцями, із присадибною ділянкою: «Побеленных комнат пустой полумрак», «Распахнута дверь. И в проеме дверном / колышется тщетная марля от мух», «дремотная тишь. / Лишь маятник, лишь монотонность осы, / сверлящей стекло», «Томительно зреют плоды. Алыча, / зеленая с белюю косточкой, вся / безвременно съедена» (Кібіров, 2009). Утім, у тексті наявні й природні прикмети літа, його принади й кліматичні особливості: «от стойкой жары выгорает земля, / и выцветет небо к полудню», «гряды черепиц утоплена в зелени», нескінченне гудіння «мохнатых, медлительных пчел».

Осінній сюжет постає через усталені в літературі коди, архетипні мотиви згасання природного життя, засинання, прощання з літом. До них додаються традиційні образи покинутого саду, невпинного дощу: «дождь не идет, а стоит на дворе». З іншого боку, письменник не оминув теми щедрих дарів осені, її плодів, які становлять частину домашніх припасів, – малина у великих пляшках, червоні яблука в мішках на веранді будинку.

Деталі осіннього пейзажу так само тісно пов'язані із предметами побуту, прикметами людської діяльності: «Лист ярко-желтый ныряет в ведре / под водосточной трубой. Над кустом / роз полусгнивших от капель видна / рвань паутинная. / Мертвой водой набухает листва, / клумба, штaketник, дощатый сортир, / шифер, и вишня, и небо <...> Прощай, / дверь закрывается» (Кібіров, 2009).

І попри те, що в тексті, безперечно, вимальовується міфологічний архетип циклічного осіннього вмирання й запустіння, хронотоп подій визначається дитячим світоглядом і постає крізь призму його життя. Адже подвір'я спорожніло не внаслідок дощу, а у зв'язку з початком занять у школі: «Дождь не идет, а стоит на дворе, / вдруг опустевшем в связи не с дождем, / а с наступлением – вот и октябрь! / – года учебного».

Загалом, на тлі сезонного руху природи й спогадів дитинства ліричного героя розгортається неквапна оповідь про звичайне людське буття й одвічні цінності, через окремі деталі постає епічна картина життя трьох поколінь родини. Тут з любов'ю та м'якою іронією змальовано рідних ліричного героя: «нестарая бабушка с полным ведром / блестящей воды от калитки идет», «Дедушка спит, не снимая очки, у телевизора». Усі тексти пройняті щемливим почуттям ностальгії. Не випадково письменник обрав жанрову номінацію «епітафії» як знак неможливості повернути щасливі миттєвості минулого.

Цикл Тимура Кібірова «Эпитафии бабушкиному двору» являє одне з найпривабливіших утілень образу дитинства в сучасній літературі.

Логічним видається й авторське контекстуальне обрамлення чотирьох частин розглянутого твору у книзі «Сантименты». Між сезонними частинами розміщено низку поезій: «Русская песня», «К вопросу о романтизме», ще одна «Русская песня» и «Воскресение». Зміст цих текстів різко контрастує із сезонними частинами. Адже в кожному з них постають мотиви й картини жорстокої і кривавої російської історії, безпросвітнього й безглузкого життя в рідній країні як у минулому, так і в сьогоденні. Отже, як і в парадигмі сентименталістської естетики, з якою співвідносна творчість Т. Кібірова, простежується протиставлення соціальної сфери мотивам приватного життя.

3. Пори року в системі філософських та метафізичних мотивів лірики Д. Бикова, відтворення й полеміка із традиціями поезики сезонів

На відміну від Т. Кібірова, Д. Биков використовує у своєму циклі заголовок «Времена года» і вже цим підкреслює зв'язок із традиціями світової культури. У поетичному тексті «Подражание Пастернаку», який відкриває цикл, лінія спадкоємного зв'язку конкретизується. Б. Пастернак, на думку М. Епштейна, – найбільш «літній» за сезонною приналежністю (після М. Лермонтова) з усіх представників російської поезії (Епштейн, 1990: 183). Б. Пастернак є автором чотирьох сезонних поетичних циклів – «Зимнее утро», «Весна», «Сон в летнюю ночь»,

«Осень». Сезонний хронотоп простежується в його книгах «Переделкино», «Когда разгуляется», у циклі поезій «Стихотворения Юрия Живаго».

Цікаво, що Д. Биков, вочевидь, полемізує з концепцією М. Епштейна й утверджує уявлення про свого попередника як про поета всесезонного. Через вмілу комбінацію алюзивно-ремінісцентного й цитатного шарів він дотепно поєднав у просторі тексту «Подражания Пастернаку» зимні й літні прикмети. Образ грубки, яку намагаються розпалити герої в холодну серпневу ніч, безпосередньо співвідноситься з відомим пастернаківським твором «Зимова ніч»: «Жарка, уютна, горяча, / Среди густеющего мрака / Она горела, как свеча / Из «Зимней ночи» Пастернака» (Биков, 2006: 191). А побіжне зауваження: «Казалось, осень началась, / В июле дачники бежали» вносить мотив осіннього запусіння саду й завмирання замиського життя. Зрештою, найбільш багатозначний і символічно-місткий пастернаківський образ дощу, який пов'язує в його творчості всі явища і процеси у світі, має у творі Д. Бикова виразну алюзивну проєкцію не тільки в осінню площину, але й у «весняні розливи» пастернаківських текстів.

Не випадково й друга поезія циклу – «Преждевременная автоэпитафия» відкривається замальовкою першого весняного дощу. Численні алюзії пов'язують цей образ із творчістю поета Срібної доби – весняний дощ як синонім життя, як обіцянка оновлення й щастя: «И жизнь, дарующая все, что обещала, / Прекрасная, как дождь, как тополь, как сирень» (Биков, 2006: 195). Органічно зі стихією дощу пов'язується й тема натхненної творчої праці, яка в тексті Д. Бикова втілена в образах дівчинки, яка розучує гами: «Она играет. Дождь. Сиреневая тьма / Все гуще», і хлопчика, який змайстрував модель літака: «Могучий самолет, раскинувший крыла, / Почти законченный, стоит среди стола» (Биков, 2006: 194).

Мотив весняного оновлення природи має ще одну виразну паралель. Як і в Б. Пастернака, асоціюється з одужанням після хвороби: «Роенье тайных сил, разбуженных весной, – Так дышит выздоравливающий больной». Порівняймо у Б. Пастернака: «Весна, я с улицы, где тополь удивлен, / Где даль пугается, где дом упасть боится, / Где воздух синь, как узелок с бельем / У выписавшегося из больницы» (Пастернак, 1990: 191).

Весняний сюжет в циклі Д. Бикова розгорнуто на тлі виразного урбаністичного пейзажу з дощем і з низкою деталей міського побуту: «Дождливый переплеск и капель перепляс – / Апрельский ксилофон по стеклам, по карнизу» (Биков, 2006: 195). Власне, весняна природа присутня лише в уяві, у передчутті ліричного героя: «И скоро тополя окутает, глядишь, / Волна зеленого, пленительного дыма».

Наступні два тексти відповідно презентують осінню й зимову тематику. Осінній сюжет у поезії «Октябрь» містить ключові усталені топоси нічного туману, закінчення тепла, спорожнілих полів, строкатих лісів. Однак автор доповнює відому картину ліричною темою, настроєвими нюансами перехідного невизначеного стану ліричного героя: «тревожное томление», «разрыв причин и следствий», «непрочность», «мир перепуган и тревожен».

В останньому «зимовому» вірші циклу сфокусовано майже всі характерні для російської поезії варіації сюжету. Тут наявні образи згубної хурделиці, північної музи, танатологічні мотиви: «Как берлогу, поземку, тургу / Не любит нашей северной музе? / Дети будут играть на снегу, / Ибо детство со смертью в союзе» (Биков, 2006: 198).

Однак чільне місце в зимових мотивах Д. Бикова посідає образ відлиги. У центрі не привабливий яскравий пейзаж, а змалювання «пасмурной, брезжущей хмури, / голых веток и голого льда». Зазначимо, що саме такий перехідний стан природи – від зими до весни найбільше цікавить поета й неодноразово постає в його текстах, зокрема в поезії «Снова таянье, маянье, шорох <...>», у поетичному циклі «Начало зимы».

Пильна увага до перехідних станів у природі не випадкова в системі філософських та метафізичних мотивів Д. Бикова. Адже міжсезоння асоціюється з категорією паузи, зупинки/перерви, яка має особливий статус у поетичному світі письменника і переходить до розряду філософських понять. Це одна з первинних форм буття, яка виявляється сприятливою насамперед для творчості. Категорію паузи неодноразово опоетизовано в його текстах (Див. про це: Зяряная, 2015).

Не випадково й у циклі «Начало зимы» поет ідентифікує своє перше самоусвідомлення саме із зупинкою, паузою: «Я начал помнить себя как раз в паузе меж времен – время от нас отводило глаз, и этим я был пленен» (Биков, 2006: 272).

У двох частинах циклу ніби навмисно зіштовхнуто дві поетичні традиції. Першу частину присвячено опису поступового переходу від осені до зими і тим відчуттям, які приходять зими пробуджує в ліричного героя. Чотири-стопний ямб, чітка строфічна організація, широкий алюзійний ряд, цитати з російської класики – інколи неточні, а часом змінені до протилежного змісту – усе це має підкреслити зв'язок із традиціями зображення в російській поезії настання зими. Водночас ліричний герой, вочевидь, не є прихильником цієї пори року. На це вказують декілька ознак у тексті. Насамперед негативні конотації в метафоричній і алегоричній характеристиці зими: «грозная белизна», «белая ярость зим», «выколачивает матрас метелица в небесах», «марширующая пята растапывала, грузна, золотую гниль октября и черную ноябрю», «целый век темноты, мерзлоты». У тексті наявне іронічне обігрування пушкінського претексту, пов'язаного із зимовим сюжетом: «Застывший, колкий мир зимы, как торжествующий крестьянин. / Пусть торжествует. Он – не мы» (Биков, 2006: 272).

Для ліричного героя значно цікавіший і важливіший саме процес зміни сезонів, для його змалювання він застосує яскраву й незвичну образність. Наприклад, опис передзимового стану природи розгорнуто на тлі міста: «Все мнется, сыплется, и мнется, / Что нам пора, / Что опадут не только листья, / Но и кора, / Дома подломятся в колоннах / И лягут грудой кирпичей / – Земля в осколках и поленьях / Предстанет грубой и ничьей» (Биков, 2006: 270–271).

Друга частина циклу змальовує інший перехід – від зими до весни й низку почуттів ліричного героя, пов'язаних із цим природним процесом: «Я люблю, чтобы был закат цвета ранней хурмы, и снег оскольчат и ноздреват – то есть распад зимы: время, когда ее псы смиренны, волки почти кротки и растлевающий дух весны душит ее полки»

(Быков, 2006: 272). Упродовж такої передвесняної перерви здається, що час зупинився й настала омріяна ліричним героєм пауза, яка наповнена для поета особливим філософським змістом як єдино можлива для життя і творчості.

Використання прозового запису вірша у другій частині циклу, очевидно, зумовлено контрастом змісту обох частин. У першій простежується данина традиціям поетичної класики із притаманними їй легкістю, граціозністю, вишуканістю стилю й образності. Оскільки зображення «розпаду зими», «пізнього лютого» подано в зовсім іншій стилістиці й іншими поетичними засобами. Тут радше простежуємо відгомін модерністської й авангардної поезії: *«даже мнилось, что поделом белая ярость зим: глотки, может быть, подерем, но сердцем не возразим. Ну и где триумфальный треск, льдистый хрустальный лоск? Солнце над ним водружает крест, плавит его как воск»* (Быков, 2006: 272). Відмова від чіткої строфічної організації вірша в даному разі навіть на графічному рівні підкреслює цю відмінність, інакшість образу пізньої зими і суб'єктивність її сприйняття ліричним героєм. Прозовий запис цілком відповідає логічному віршу, що складається з різнометричних стоп, а примхливе поєднання анапеста й дактиля, хоря та ямба створює ефект вільного розмовного потоку.

4. Експериментальна поезика Генріха Сапгіра в сезонних текстах

У поезії Г. Сапгіра немає традиційних збірок «пори року», однак спостерігається достатня кількість окремих сезонних текстів і мотивів, інкорпорованих у його поетичних циклах і книгах. Як і загалом лірика, сезонні тексти Г. Сапгіра виявляють потужне поле експерименту, який здійснював письменник у межах поставангарду й концептуалістської поезії. Вони віддзеркалили властивий йому творчості загалом полістилізм.

Наприклад, «Март в лесу» – ескізна замальовка, виконана в техніці повторів і довільного переставляння слів, з відмовою майже від усіх знаків пунктуації: *«там сейчас весна очевидно / синее лес дорога – развезло / очевидно в лес не войти / там сейчас развезло – лес / дорога зябкий лес синее»* (Сапгир, 2008: 415).

Цей спосіб письма Г. Сапгір окреслив у тексті «Метод»: *«Случайные слова возьми и пропусти / Возьми случайные и пропусти слова / Возьми слова и пропусти случайные»* (Сапгир, 2008: 413). Пізніше літературознавець М. Епштейн назвав цей метод анафразою / поліфразою (Епштейн, 2006).

Зовсім інший стильовий ракурс окреслюється в поезії «Весна в Финляндии» – записаний прозою варіант верлібру, який увійшов до циклу елегій. Природні та кліматичні особливості тут подані побіжно. Лише декілька штрихів – *«мартовское солнце», «березы Куоккала», «льдистый снег», «белизна залива», «тюлени на льду», «ветер, выдувая влагу, сушит, съедает льдистый снег»* – формують уяву про означений географічний локус. Основний же зміст твору становлять створені уявою ліричного героя ескізні замальовки із життя творчої інтелігенції, відомих мешканців дачних місцин Куоккала і Терійоки на початку минулого століття, зокрема І. Репіна.

Цикл «Дети в саду» позначений весняно-літньою тематикою, яку визначено вже в підзаголовку «Коктебель, лето 1988». У цій збірці Г. Сапгір експериментує зі словом – використовує незавершені слова й напівслова. На думку окремих дослідників, такий підхід має підґрунтя в авангардній (футуристичній) поезії (Суховей, 2009). За допомогою ігрової форми неповного слова, фрагментарного письма поет утворює своєрідні імпресіоністичні замальовки, наприклад, у текстах «Сад», «Листья», «Сирень», «Акация», «Роза», «Стрекоза» тощо: *«весн сред проч / набухших поч. / нцем с ночи отогре / на щебет птиц»* (Сапгир, 2008: 303).

Очевидно, що у пригоді йому став і досвід дитячого письменства, яке становить частину творчого доробку Г. Сапгіра. Книга «Дети в саду», безперечно, адресована як дитячий, так і дорослій аудиторіям. У будь-якому разі читач завжди може домалювати картину з незавершених фрагментів напівслів-натяків. Обов'язкові елементи весняно-літнього саду, його флора та фауна частково виписані із застосуванням поезії примітиву, що створює образ дитячого наївного сприйняття, першовідкриття світу: *«две улит / в траве / и еще – на сте / на леном сте / и на троп / хруп / не наступ»* (Сапгир, 2008: 307).

Мотиви сезонного руху чітко простежуються в циклі «Конец и начало. Февраль – март 1993», присвяченому спогадам про ліанозівський мистецький осередок та його учасників. Як і багато текстів Г. Сапгіра, цикл побудовано у формі потоку свідомості ліричного героя, нанизування окремих спалахів почуттів, епізодів, думок і вражень. Цикл містить декілька фрагментів, у яких яскраво й досить незвично постають природні й кліматичні особливості сезонів. Наприклад, динамічна кінозамальовка чудово передає настрої людей, сплеск енергії як реакцію на перехід від зимного лютого до весняного сонця: *«как сумасшедшая / кричит жена / а на улице – / солнце и вода / ворона кричат: «Карма! Карма! / мальчишки кричат: «Парма! Парма! / потому что кричат: «падала! падала!» / и небо как в Италии / февраль сошел с ума»* (Сапгир, 2008: 460).

Для характеристики погодних і природних станів використано складну асоціативну образність, низку прийомів синестезії, харчові й смакові метафори: *«синий шоколадный день / на плакате / хрустит серебром – / сугробы»* (Сапгир, 2008: 465).

У вишуканій ліричній мініатюрі постає образ весни, яка ще не остаточно набрала переваги перед зимою: *«засахаренная весна – / а солнышком подкислена / коктейль с мороженым / во всех московских дворах – / утопишь свой башмак / а там поскользнулся / и покотил / с леденцовой горки»* (Сапгир, 2008: 470).

У весняно-зимовій парадигмі твору знайшлося місце й літнім спогадам ліричного героя, які подано в ігровій манері, з імпресіоністичною легкістю, обов'язковим включенням інсектного коду: *«лето и лото / <...> четко и голубовато / над столом сервиз повис / <...> сослепу ударил жук / а леса-то а леса-то! – / колышет занавеси / полосатый / лунный свет / в повести / которой нет»* (Сапгир, 2008: 461). Через словесну гру, миттєву зміну ракурсів, фрагментарність оповіді можна вловити легкість і безтурботність настрою літнього дня, атмосферу спокійного споглядання навколишнього життя.

Зовсім не випадково у книзі, де згадуються імена митців-ліанозівців Євгена Кропивницького, Оскара Рабіна, Ігоря Холіна, Олега Григор'єва, з'являється постать Бориса Пастернака. Образ поета вимальовується на тлі

зимового місяця – лютого не тільки як згадка про дату його народження, але і як проекція його знакового тексту «Февраль. Достать чернил и плакать <...>» на тлі аллюзій і ремінісценцій із його відомих творів. Побіжно зазначимо, що Г. Сапгір присвячує Б. Пастернаку ще одну поезію – «Последний снег. Памяти Бориса Пастернака», у якій реалізовано архетипне значення зими як застиглому стану, завмирання, наближення до небуття (Докладний аналіз цього тексту див.: Анисова, 2009).

На тлі сезонних образів Г. Сапгір часто розгортає філософські мотиви, утілює циклічні міфологічні моделі буття, подібні до тих, які були популярними в літературі авангарду початку ХХ ст. Наприклад, метафора-інверсія «мирсконца», що побутувала у творчості футуристів, зокрема В. Хлебникова, О. Кручених, й означала зворотний рух життя – від старості до дитинства, від смерті до народження, своєрідно віддзеркалена й у текстах Г. Сапгіра. Подібну часову інверсію містить його невеличкий цикл «Сентябрьское утро». У першій його частині зміщується сприйняття сезонів – вересень у ліричного героя асоціюється з весною, й утворюється певний алогізм: «весна! ну конечно все ясно: весна / первый признак – облетают листья / легче золота сусального на жести – / на пруду где слава вся отражена» (Сапгир, 2008: 505).

Однак у контексті другої частини циклу таке абсурдне бачення стає зрозумілим, адже йдеться про зворотний рух людського життя: «Жизнь идет в основном к началу», про наближення старості до дитинства: «станешь стану скоро младенец / как зовут орешник забуду», про втрату людиною певних фізичних і розумових властивостей пам'яті і навіть мови: «а потом не стало ни любви ни страха / пятаки погоны как назвать листочки? / жена? мама? вспомнил! / это сойка кричит по-кошачьи в солнце» (Сапгир, 2008: 506).

В іншому творі «Весна на солнце», який входить до книги «Проверка реальности», автор відштовхується від побутової реалії: «так припекает лысину / наверно весна там», створює гігантську картину космосу, у якому перегинаються видимі й невидимі світи, співіснують сонце як вогняний океан, небо й земля, «Архангели – протуберанці», Фенікс, інші істоти та космічні об'єкти, які належать до реального й ілюзорного просторів. Дійсність примхливо перехрещується з фантазією й уявою ліричного героя.

Отже, сезонні тексти Г. Сапгіра постають як здебільшого короткі замальовки-фрагменти, сценки або ескізи, виконані в експериментальній техніці письма. Вони органічно вплітаються в основний контекст творчості письменника, становлять частину його метафізичної картини світу й буття.

5. Висновки

Отже, сюжет «пори року» виявляється досить актуалізованим і затребуваним у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ ст., про що свідчить аналіз творчості трьох відомих авторів цього періоду. Сюжет зміни сезонів постає в різних жанрових модифікаціях і стильових вимірах, у вигляді традиційних циклів і окремих сезонних текстів. На відміну від поетичної класики ХІХ ст. та лірики Срібної доби, у сезонній поезії Г. Сапгіра, Т. Кібірова та Д. Бикова пейзажні характеристики суттєво редуковані, вони переходять у розряд деталей або символів і алегорій. На тлі зображення циклічного природного руху письменники втілюють власні картини світу, філософські концепції, естетичні погляди й уподобання, автобіографічні, інтимно-ліричні, метафізичні, історико-соціальні мотиви. Сюжет «пори року» дає змогу сучасним авторам поглянути на сьогодення крізь призму вічного, осмислити його в міфологічних координатах, відчутти свою причетність до незнищеного, як сама природа і світ.

Література:

1. Анисова А. Заметки о мотивах лирики Б. Пастернака в поэзии Г. Сапгира. *Полилог : электронный научный журнал. Теория и практика современной литературы*. 2009. № 2. С. 104–108.
2. Быков Д. Последнее время : Стихи. Москва : Вагриус, 2006. 512 с.
3. Гайворонская Л. Семантика времен года в художественном мире А.С. Пушкина. Воронеж : Наука-Юнипресс, 2011. 196 с.
4. Западов А. Мастерство Державина. Москва : Советский писатель, 1958. 260 с.
5. Заярная И. Сад как интерсемиотическая художественная система в лирике Бориса Пастернака. *Русская литература. Исследования* : сборник научных трудов. Киев: Логос, 2011. Вып. 15. С. 212–229.
6. Заярная И. Жанрово-стилевые аспекты современной поэзии: Тимур Кибиров, Дмитрий Быков. Максим Амелин. Киев : Логос, 2015. 136 с.
7. Кибиров Тимур. Стихи о любви. Москва : Время, 2009. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=10201&page=7> (дата звернення: 25.08.2020).
8. Маслова А. Времена года в поэзии Г. Державина. *Преподаватель XXI век*. 2010. № 3. С. 317–324. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vremena-goda-v-poezii-g-r-derzhavina> (дата звернення: 25.08.2020).
9. Ненарокова М. Язык цветов: образ сухих листьев в европейской и русской поэзии 1-ой половины XIX века. *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова*. 2015. Т. 21. № 2. С. 57–60. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-tsvetov-obraz-suhih-listiev-v-evropeyskoj-i-russkoj-poezii-1-oy-poloviny-xix-veka> (дата звернення: 21.08.2020).
10. Пастернак Б. Стихотворения и поэмы : в 2-х т. Ленинград : Советский писатель, 1990. Т. 1. 504 с.
11. Петрова А. Времена года в пейзажной лирике А. Фета. *Der Heidelberger Dokumentenserver*. Heidelberg, 2005. URL: <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/volltexte/2005/5867/pdf/Fet2.pdf> (дата звернення: 28.08.2020).
12. Разумовская А. Сад в русской поэзии XX века: феномен культурной памяти. Псков : Изд-во ПГГУ, 2010. 228 с.
13. Сапгир Г. Складень. Москва : Время, 2008. 928 с.
14. Суховой Д. Книга Генриха Сапгира «Дети в саду» как поворотный момент в истории поэтики полуслова. *Полилог*. 2009. № 2. С. 36–46.

15. Шевченко Л. Поэтика пейзажа в романе Олега Постнова «Страх». *Studia Rusycystyczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego Kielce, 2018. Т. 26. Р. 39–50.
16. Шохина Е. Семантика времен года в поэзии пушкинской поры : дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01. Воронеж, 2017. URL: http://www.science.vsu.ru/dissertations/5166/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%A8%D0%BE%D1%85%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%95.%D0%92.pdf (дата звернення: 28.08.2020).
17. Эпштейн М. «Природа, мир, тайник вселенной...» Система пейзажных образов в русской поэзии. Москва : Высшая школа, 1990. 303 с.
18. Эпштейн М. Анафраза: языковой феномен и литературный прием. *Художественный текст как динамическая система* : материалы Международной научной конференции, посвященной 80-летию В.П. Григорьева. Москва, 2006. С. 473–487.

References:

1. Anisova A. (2009), Zаметki o motivakh liriki B. Pasternaka v poezii G. Sapgira [Notes on the motives of the B. Pasternak's lyrics in the poetry of G. Sapgir], *Polylog: electronic scientific journal. Theory and practice of modern literature*, № 2. pp. 104–108 [in Russian].
2. Bykov D. (2006), *Posledneye vremya: Stikhi* [The last time: Poems], Vagrius, Moscow [in Russian].
3. Gayvjronskaya L. (2011), *Semantika vremen goda v khudozhestvennom mire A.S. Pushkina* [Semantics of the seasons in the Pushkin's art world], Nauka-Unipress, Voronezh [in Russian].
4. Zapadov A. (1958), *Masterstvo Derzhavina* [Derzhavin's skill], Sovetskij pisatel, Moscow [in Russian].
5. Zayarna I. (2011), *Sad kak intersemioticheskaya khudozhestvennaya sistema v lirike Borisa Pasternaka* [The garden as an intersemiotic artistic system in Boris Pasternak's lyrics], *Russian literature. Researches, collection of scientific works*, Kyiv [in Russian].
6. Zayarna I. (2015), *Zhanrovo-stilevyye aspekty sovremennoy poezii: Timur Kibirov, Dmitriy Bykov, Maksim Amelin* [Genre-style aspects of the modern poetry: Timur Kibirov, Dmitry Bykov, Maxim Amelin], Logos, Kyiv [in Russian].
7. Kibirov Timur (2009), *Stikhi o lyubvi* [Poems about the love], Vremia, Moscow [in Russian]. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=10201&page=7>
8. Maslova A. (2010), *Vremena goda v poezii G. Derzhavina* [Seasons in the G. Derzhavin's Poetry], *Prepodavatel' XXI vek [Tutor of the 21st century]*, № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vremena-goda-v-poezii-g-r-derzhavina> [in Russian].
9. Nenarokova M. (2015), *Yazyk tsvetov: obraz sukhikh list'ev v yevropeyskoy i russkoy poezii 1-oy poloviny XIX veka* [Language of flowers: the image of dry leaves in the European and Russian poetry of the 1st half of the XIX century], *Bulletin of Kostroma State University by Nekrasov, Series literature, literary criticism, folklore*, Vol. 21, № 2, pp. 57–60. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-tsvetov-obraz-suhikh-listiev-v-evropeyskoy-i-russkoy-poezii-1-oy-poloviny-xix-veka> [in Russian].
10. Pasternak B. (1990), *Stihotvoreniya i poemyy v 2-h tomah* [Poems in 2 vol]., Vol. 1, Sovetskij pisatel, Leningrad [in Russian].
11. Petrova A. (2005), *Vremena goda v peyzazhnoy lirike A. Feta* [Seasons in the landscape lyrics by A. Fet], *Der Heidelberger Dokumentenserver*, Heidelberg URL: <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/volltexte/2005/5867/pdf/Fet2.pdf> [in Russian].
12. Razumovskaya A. (2010), *Sad v russkoy poezii XX veka: fenomen kul'turnoy pamyati* [Garden in the Russian poetry of the twentieth century: the phenomenon of cultural memory], *izdatelstvo PGGU, Pskov* [in Russian].
13. Sapgir G. *Skladen* [Fold] (2008), Vremia, Moscow [in Russian].
14. Sukhovey D. (2009), *Kniga Genrikha Sapgira "Deti v sadu" kak povorotnyy moment v istorii poetiki poluslova* [The Heinrich Sapgir's book "Children in the Garden" as a turning point in the history of half-word poetics], *Polylog: electronic scientific journal. Theory and practice of modern literature*, № 2. pp. 36 – 46 [in Russian].
15. Shevchenko L. (2018), *Poetika peyzazha v romane Olega Postnova "Strakh"* [Poetics of landscape in the novel by Oleg Postnov "Fear"], *Studia Rusycystyczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*. Vol. 26. Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce [in Russian].
16. Shokhina E. (2017), *Semantika vremen goda v poezii pushkinskoy pory* [The semantics of the seasons in the poetry of the Pushkin era, The semantics of the seasons in the poetry of the Pushkin era], Thesis abstract for Cand. Sc. (Russian literature), Voronezh URL: http://www.science.vsu.ru/dissertations/5166/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%A8%D0%BE%D1%85%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%95.%D0%92.pdf [in Russian].
17. Epshteyn M. (1990), "Priroda, mir, taynik vselennoy..." *Sistema peyzazhnykh obrazov v russkoy poezii* ["Nature, the world, the cache of the universe ..." The system of landscape images in Russian poetry], Vysshaya shkola, Moscow [in Russian].
18. Epshteyn M. (2006), *Anafraza: yazykovoy fenomen i literaturnyy priyem* [Anaphrase: a linguistic phenomenon and a literary device], *Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchennoy 80-letiyu V.P. Grigor'yeva [Literary text as a dynamic system. Materials of the international scientific conference dedicated to the 80-th anniversary of V. Grigoriev]*, pp. 473–487, Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020.
The article was received 14 September 2020.